

УДК 811.111'373

Сердюк О. В.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНІМАЛІСТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню концептів-зоонімів КІШКА та СОБАКА, включених у традиційний перелік концептів, характерних для англійської національної свідомості, з огляду на всі тенденції, проблеми вивчення, закономірності й перспективи розвитку теоретичної основи цих концептів у руслі сучасної лінгвістичної науки.

Ключові слова: концепт, концептосфера, класифікація концептів, зоонім.

Сердюк О. В. Теоретические основы анималистических концептов в английском языке. – Статья.

Статья посвящена исследованию концептов-зоонимов КОШКА и СОБАКА, включенных в традиционный перечень концептов, характерных для английского национального сознания, учитывая все тенденции, проблемы изучения, закономерности и перспективы развития теоретической основы этих концептов в русле современной лингвистической науки.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, классификация концептов, зооним.

Serdyuk O. V. Theoretical basis of animalistic concepts in English. – Article.

The article deals with the investigation of CAT and DOG's zoonym concepts, included in the traditional list of concepts, peculiar to the English national consciousness, taking into account all tendencies, learning problems, common factors and perspectives of theoretical base development of these concepts in the direction of modern linguistic science.

Key words: concept, sphere of concepts, concept classification, zoonym.

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається різке підвищення інтересу лінгвістів до дослідження мовних явищ у широкому екстралінгвістичному контексті. Як відомо, необхідно вивчати мову в її реальному функціонуванні в різних сферах діяльності людини.

Концепти посідають важливе місце в колективній мовній свідомості. У межах нашого дослідження концепт розглядається як один з основних елементів у системі знань людини про світ. Унаслідок цього досить легко пояснити незгасаючий інтерес учених до проблем репрезентації концептів у мові.

Кожна мова здійснює власний поділ світу. Тобто кожна мова певним чином відтворює світ у значеннях слів (лексичі), в особливій образності (фразеології), в особливій конструкції понятійних категорій (граматиці). Своєрідність кожної мовної системи полягає саме в особливості значень мовних одиниць, які так чи інакше створюють картину світу. Національна мова допомагає її носіям усвідомлювати себе як спільність, пізнавати своє минуле й сучасне, осмислювати оточення та свої зв'язки з іншими народами. У мові неминуче відбиваються процеси національного розвитку народу, оскільки існування мови нерозривно пов'язується з історією суспільства. Національно-культурні вербальні стереотипи (або ключові слова культури), у яких знайшли найповніше розкриття особливості національного характеру й сприйняття світу, уже не раз ставали предметом етнолінгвістичного та культурологічного дослідження (таких учених, як А. Вежбицька, Н.Д. Арутюнова, С.Є. Нікітіна, О.Д. Шмельов, Т.В. Радзієвська). Концепти, що належать до унікальних понять етнічної культури, – це не просто невід'ємний атрибут національних літератур, вони й дотепер постійно виникають у повсякденному спілкуванні.

Статтю написано в руслі актуальних досліджень лінгвоконцептології й лінгвокультурології та присвячено теоретичному огляду концептів КІШКА й СОБАКА в сучасній англійській мові.

Актуальність розвідки визначається вивченням концептів, включених у традиційний перелік концептів, характерних для англійської національної свідомості. У нашому випадку такими є концепти, що містять у собі анімалістичні компоненти КІШКА та СОБАКА. Актуальність дослідження обумовлюється також тим, що воно присвячене відображенню в мові базових соціокультурних концептів мовної свідомості, представлених конкретними назвами «кішка» й «собака» зі складною образною семантикою. Ступінь вивченості концептів КІШКА та СОБАКА є недостатнім у межах різних підходів, зокрема й семантико-когнітивного. Існує лише низка оглядових робіт, присвячених концептам-зоонімам у цілому та суміжним із ними ментальним структурам, які виконано в руслі лінгвокультурології. Залучення більш широкого мовного матеріалу, теоретичної бази, поєднання порівняльних, історичних і когнітивних досліджень дозволить істотно доповнити й уточнити вигляд ментальної структури, на якій базуються концепти.

Мета статті – проаналізувати ступінь дослідження концептів-зоонімів КІШКА та СОБАКА з огляду на всі тенденції, проблеми вивчення, закономірності й перспективи розвитку теоретичної основи цих концептів у руслі сучасної лінгвістичної науки.

Предметом дослідження є концепти КІШКА та СОБАКА, які віддзеркалюють загальнолюдські пріоритети й водночас фіксують національно зумовлені ціннісні уявлення народу про світ і своє буття в ньому.

Виклад основного матеріалу. На черговому етапі розвитку гуманітарного знання лінгвістична наука зіткнулась із необхідністю створення нового

терміна для адекватного позначення змістовної сторони мовного знаку, який зняв би функційну обмеженість традиційного значення й смислу та в якому органічно поєднувались би логіко-психологічні й мовні категорії. Потреба, що виникла, зумовила появу цілої низки номінативних одиниць, загальним для яких було прагнення «відбити в поняттях» невлесимий «дух народу» – етнічну специфіку відображення мовних знань. У конкурентній боротьбі в лінгвістичній літературі з початку 1990-х рр. зіткнулися терміни «концепт» (Н.Д. Арутюнова (1993 р.), Д.С. Ліхачов (1993 р.), Ю.С. Степанов (1997 р.), С.Х. Ляпін (1997 р.) та інші [1]), «лінгвокультурема» (В.В. Воробйов (1997 р.) [6, с. 63–65]), «міфологема» (В.М. Базилев (2000 р.) [7]), «логоепістема» (Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров (1990 р.) [5]). Однак сьогодні стає очевидним, що найбільш життєздатним виявився термін «концепт», який за частотою вживання значно випередив усі інші термінологічні новоутворення.

Нині термін «концепт» широко застосовується в різних наукових дисциплінах, що спричиняє його множинне розуміння. Часто «концепт» вживається як синонім «поняття», хоча термін «поняття» притаманний логіці й філософії, а «концепт», будучи терміном математичної логіки, закріпився також у науці про культуру – культурології.

Варто зазначити, що термін «концепт» покриває предметні галузі декількох наукових напрямів: когнітивної психології та когнітивної лінгвістики, які займаються проблемами мислення й пізнання, зберігання й переробки інформації [8], а також лінгвокультурології, яка визначається та уточнюється в межах теорії, що утворюється їхніми постулатами й базовими категоріями.

У межах когнітивної лінгвістики, яка розглядає концепт як ментальне утворення, зокрема в розумінні М. Ляхтеєнмякі, він отримує таке визначення: «Оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, отраженная в человеческой психике» [7]. М.М. Болдирев наголошує: «Концепт – элемент сознания <...> автономный от языка, фиксированный в сознании смысл» [4]. Для ефективного формування концепту замало однієї мови, необхідні також залучення чуттєвого досвіду, наочність, предметна діяльність.

У галузь сучасного гуманітарного знання чи не першим слово «концепт» вводить російський мислитель С.О. Аскольдов (1870–1945 рр.). Він ототожнює концепт з індивідуальним уявленням, вбачаючи в ньому «спільність». Для С.О. Аскольдова концепт – це «мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода» [2, с. 47].

З огляду на вимоги сучасного суспільства дослідження проблематики поняття концепту посідає одне із центральних місць у сучасній лінгвістиці. Концепт не можна розглядати як суто мовне

явище, оскільки важливим є також культурний бік цього поняття. Концепт відбиває стереотипи, культурні переконання того чи іншого народу. Концепти виникають у процесі набування знань та отримання інформації як про реалії довкілля, так і про об'єкти уявних світів. У сумарному вираженні такі відомості містять у собі те, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про навколишній світ. Концепти зводять різноманітність явищ, які спостерігаються чи уявляються, до чогось одного, тому вони дають змогу зберігати знання про світ, виявляються складовими елементами концептуальної системи, сприяючи обробці об'єктивного досвіду підведенням інформації під певні напрацьовані суспільством категорії та класи.

Як вербально виражена інтегральна категорія, що розкриває психоментальні ресурси свідомості, узагальнює знання й досвід людини та етносу, репрезентує мовну картину світу, концепт водночас несе інформацію не лише про предметно-логічні зв'язки тієї чи іншої реалії з іншими, а й про стійкі асоціативно-культурологічні, етноспецифічні зв'язки, що встановлюються між різними реаліями, а отже, і між мовними одиницями.

Різні підходи до визначення терміна «концепт» відбивають його природу: як значення мовного знака (лінгвістичне та культурологічне спрямування), як змістовний аспект знака, представлений у ментальності (когнітивний напрям). Необхідно зауважити, що подібний поділ тлумачень поняття «концепт» є умовним, усі наведені позиції пов'язуються між собою, а не протиставляються одна одній. Так, наприклад, когнітивний і культурологічний підходи до розуміння концепту не є взаємовиключними: концепт як ментальне утворення у свідомості людини є виходом на концептосферу соціуму, тобто на культуру, а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, що стає надбанням кожної людини. Інакше кажучи, ці два підходи розрізняються векторами щодо носія мови: когнітивний підхід до концепту передбачає напрям від індивідуальної свідомості до культури, а культурологічний підхід – від культури до індивідуальної свідомості.

Сьогодні типологія концептів знаходиться на стадії розробки, а в дослідженнях наводяться численні класифікації концептів за різними критеріями [2; 3]. Найбільш часто пропоновані типології можна умовно поділити на декілька груп. Згідно із семантичними класифікаціями автори розглядають концепти з позиції сфери їх вживання, роблячи акцент на смислового значенні. Так, у роботі Д.С. Ліхачова «Концептосфера російської мови» представлено поділ концептів із точки зору їх тематики. Подібні тематичні сукупності утворюють емоційну, освітню, текстову та інші концептосфери. Існують також класифікації концептів на основі їх вираження та функціонування в мові.

Однією зі спроб у лінгвістиці типологізувати концептуальні структури як когнітивні одиниці з огляду на критерії змісту, організації й способу репрезентації як у свідомості носіїв мови, так і на рівні мовних форм вираження є монографічне дослідження А.П. Бабушкіна. Учений виділяє такі типи концептів:

– *«мисленнєві картинки»*, представлені в мові концептами-міфемами: «знімаються» в колективній уяві носіїв мови з властивих предметам характеристик у результаті їхнього зорового сприйняття, а тому змістовим наповненням таких концептів є лінійні, об'ємні параметри об'єкта, особливості конфігурації та колірні характеристики; це «галерея» образів міфічних персонажів (*«русалка»*, *«баба-яга»* тощо), які існують у свідомості носіїв мови;

– *схеми*: формують перцептивну та когнітивну модель світу, виокремлюють загальне в предметах, що належать до одного класу, абстрагуючись від деталей (*«будинок узагалі»*, *«дерево взагалі»*), мають ієрархічний характер, можуть об'єднуватись, формуючи нові, складніші структури (наприклад, схема *«стіл»* може взаємодіяти зі схемами *«меблі»*, *«кімната»*, *«дім»*);

– *гіпероніми*, ідея яких передається гіпонімом-прототипом: родовидові відношення та власне функціональні узагальнювальні поняття (типу *«горибець»*, *«ластівка»*, *«пануга»* – *«пташки»*; *«ляльки»*, *«велосипеди»* – *«іграшки»*), що актуалізуються в мові у вигляді схем і логічно сконструйованих концептів;

– *фрейми*: схеми стереотипних ситуацій типу *«торгівля»*, *«рай»*, *«пекло»*, *«базар»*, *«лікарня»*, що передбачають певні типові ролі та дії;

– *сценарії/скрипти*: схеми подій, що мають часовий вимір, сюжетний характер, складаються з епізодів, послідовність і зміст яких залежить від культурних та соціальних факторів (наприклад, сценарії *«відвідування ресторану»*, *«лекція»*, *«бійка»*); слова, що їх репрезентують, мають сему руху;

– *інсайти*: денотати лексем, що репрезентують цей тип концептів як раптове розуміння, відомі кожній людині з дитинства та не вимагають детального опису (наприклад, *«барабан»*, *«ножниця»*);

– *«калейдоскопічні» концепти*: сукупність картинок, фреймів, сценаріїв; це концепти абстрактних імен, таких як *«совість»*, *«страх»*, *«вірність»*;

– *вербальні – лексичні та фразеологічні концепти* (залежно від способу їхнього лінгвістичного оформлення);

– *гештальт*, що впорядковують різноманіття окремих явищ у свідомості людини; це складна ментальна структура, цілісний образ, до складу якого входять чуттєві й раціональні елементи, а також динамічні та статичні аспекти об'єкта/явища. У гештальт можуть входити фрейми, сценарії тощо [3].

Класифікацію концептів можна було б продовжити. Однак у цьому немає потреби, оскільки в лінгвістиці (зокрема, українській) поки що немає узагальненої класифікації таких одиниць, диференційованих за тим чи іншим критерієм. Різне осмислення концептуальних структур як одиниць когніції й культури вимагає систематизації напрацьованого матеріалу шляхом віднаходження того чи іншого різновиду такої структури та включення його в єдину систему класифікаційної парадигми основних типів концептів.

На нашу думку, концепти КІШКА та СОБАКА можуть бути віднесені до мисленнєвих (розумових) картинок згідно із класифікацією концептів, адже ці концепти – конкретно відтворювані образи свідомості в їхній цілісності, що знімаються з елементарних образів-відчуттів і періодично активуються в структурах пам'яті, відображаючи особливості наочно-образного мислення та власне суб'єктивно-візуального бачення об'єктів навколишньої дійсності. КІШКА та СОБАКА – це узагальнений чуттєвий образ, більш-менш однаковий для носіїв однієї мови. Концепти КІШКА й СОБАКА є біологічними концептами поряд із такими концептами, як ЛЮДИНА, ПТАШКА, КВІТКА, ДЕРЕВО, а за ознакою своєї затребуваності аналізовані концепти належать до актуальних і ключових, адже вони широко представлені в пареміологічному фонді, фольклорі, художній літературі. Варто зазначити, що увага до концепту з боку різних наук, а саме лінгвістичних, зумовлює розмежування концептів за типами приналежності їхнього досвіду в його культурно-когнітивному розумінні. Тому ми виділимо концепти КІШКА та СОБАКА як концепти-зооніми поряд із концептами-антропонімами, концептами-фітонімами, концептами-топонімами, концептами-гідронімами та іншими.

Традиційно мови використовують семантичну сферу «тварини» як базу для метафоричної передачі уявлень, думок і суджень про оточуючих людей, відображаючи своєрідність мовної картини світу.

Концепти з анімалістичним компонентом є органічним компонентом мовної культури, важливою характеристикою мови з позиції етнічних особливостей і водночас спільних для всіх народів соціокультурних явищ.

Останнім часом з'явилась велика кількість публікацій на цю тему. Проте, незважаючи на те, що розгляду анімалізмів присвячено багато праць, вони досліджують переважно анімалізми в складі фразеологізмів. Так, українські анімалізми вивчали І.О. Голубовська, О.П. Левченко та Д.В. Ужченко, польські – М.В. Пасюківська, турецькі – І.Л. Покровська. Г.Л. Кривенко досліджувала особливості паремій з анімалістичним компонентом на матеріалі англійської мови. Однак кількість наукових робіт саме на матеріалі англійської мови

сьогодні залишається недостатньою, концепти з анімалістичним компонентом потребують більш глибокого вивчення з точки зору особливостей їхнього національно-культурного змісту.

У зоолексії, яка є об'єктом наших пошуків, відображаються особливості осмислення реальності, коли образи тварин у різних мовах іноді наділяються такими властивостями, що суперечать логіці речей. Концепти-зооніми КІШКА й СОБАКА цікавлять нас як багатомірне явище, здатне покривати ділянки об'єктивної дійсності, пов'язаної з характеристикою соціальних і психологічних особливостей людської особистості.

Зоосеміми як окремі лексичні одиниці та як компоненти стійких словосполучень широко представлені в усіх мовах світу, належать до одних із найдавніших і найпоширеніших. Вивчення найменування тварин (фаунізмів, анімалізмів, зоосемізмів, зоонімів) у сучасній лінгвістиці відбувається в найрізноманітніших аспектах, у тому числі в переносному значенні в роботах Є.А. Гутман, М.І. Черемісіної, А.І. Богущької, І.В. Холманських, А.А. Кипріяної, Л.С. Войтик, О.А. Рижкіної та інших учених. Науковці розглядають образний потенціал зооморфізмів, їхню системну організацію та семантико-типологічну характеристику, виявляють національну специфіку зооморфних найменувань. З огляду на поширеність і певну універсальність зоонімічної лексики в різних мовах світу (у цілому та конкретно в нашому випадку) аналіз у цій галузі нерідко свідчить про частковий або обмежений характер.

Фауна як екстралінгвістична база лексикологічного аналізу знаходить, таким чином, специфічне відображення в мові, формуючи її лексичну підсистему, усередині якої виникають свої закономірності, що вимагають спеціального опису в різних соціальних конотаціях слів і сталих виразів у різних мовних культурах. Національна культурна специфіка залежить від того, які уявлення носії мови має про тварину в проекції на людину, які фрагменти її досвіду було лексично зафіксовано, а також якою мірою представлено ці фрагменти в тій чи іншій мові у вигляді цілісних пріоритетів, образів,

символів (асоціації й конотації). Багатозначністю та фразеологічною активністю в мовах вирізняються назви тварин, з якими людина має найтісніші контакти, а саме домашніх улюбленців – кішки й собаки. Зоосеміми належать до найпродуктивніших лексем, семантичні структури яких містять найбільшу кількість метафоричних значень, що вживаються для позначення людей.

Концепти КІШКА та СОБАКА мають антропоцентричне спрямування, тобто описують людину за характером діяльності, емоціями, почуттями, психологічними станами, соціальним становищем, розумовими здібностями, стосунками, характером і зовнішністю. Специфіка вживання зоосемізмів для характеристики людини свідчить про те, що мовна картина світу з її об'єктивністю й цілісністю є інтерпретацією відображення світу для кожного носія мови.

Вивчення специфіки й особливостей світу фауни та кішки й собаки як її представників у відображенні культурної свідомості суспільства та особливостей національного менталітету не лише є доцільним у межах когнітивної парадигми знання, що склалась останнім часом у лінгвістиці, а й дає змогу повніше визначити зміст концептів КІШКА та СОБАКА з огляду на смислові й мовні доміанти англійської національної особистості.

Дослідження специфіки моделювання номінативного поля концептів КІШКА та СОБАКА дає змогу виявити ступінь впливу назв тваринного світу на формування сучасного англомовного лінгвокультурного простору, специфіку побудови словотворчих і комбінованих моделей усередині номінативного поля, які вербалізують концепти КІШКА й СОБАКА.

Висновки. Таким чином, вивчення концептів КІШКА та СОБАКА має досить перспективний характер для подальшого дослідження та створення детальнішої теоретичної бази. Використання концептів як одиниць аналізу, на нашу думку, є досить продуктивним у науковій практиці явищем, яке виявляє особливості мовної національної свідомості, встановлює ментальні ознаки носіїв різних культур і мов.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Вторичные истинностные оценки: правильно, верно / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка: ментальные действия. – М. : Наука, 1993. – С. 76–82.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово / А.С. Аскольдов // Русская словесность: антология / под ред. проф. В.П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 25–54.
3. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 1996. – 103 с.
4. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова / Н.Н. Болдырев // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / под ред. И.А. Стернина. – Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2001. – С. 25–36.
5. Верещагин Е.М. Феномен (лого)эпистемы в свете лингвофилософских воззрений И.А. Бодуэна де Куртенэ / Е.М. Верещагин // Бодуэновские чтения: Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика : матер. междунар. науч. конф. (г. Казань, 11–13 декабря 2001 г.) : в 2 т. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 2001. – Т. 1. – С. 3–4.
6. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы) / В.В. Воробьев. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
7. Ляхтеэнмяки М. Диалогизм и проблема значения: предварительные наблюдения / М. Ляхтеэнмяки // Studia Slavica Finlandensia. – 1995. – № 12. – С. 77–84.
8. Кубрякова Е.С. Обеспечение внутренней деятельности и проблемы внутреннего лексикона / Е.С. Кубрякова // Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи : [коллект. монография] / Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1991. – С. 4–7.